

ONDOKUZ MAYIS
ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

SAMSUN
İLİM YAYMA VE EĞİTİM
VAKFI

HADİS'İN DÜNÜ- BUGÜNÜ VE GELECEĞİ SEMPOZYUMU

(14-15 EKİM 1993)

SAMSUN
1993

HADİS'DE İSNAD FAKTÖRÜ

Osman GÜNER*

Hadis ilimlerine dair kaynaklar incelendiğinde, özel anlamıyla Allah Rasülü'nün @ sözleri ve davranışları diye tanımlanan **hadis'in**, yapı itibarıyla **sened** ve **metin** diye iki temel unsurdan oluştuğu bilinmektedir. Hadis, Hz. Peygamber'in @ vefatını mütaakip ilk yarım asır içerisinde bu iki unsurla birlikte algılanmıştır. Öyle ki, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan hadis ilimleri, bu iki unsurun varlığı dikkate alınmak suretiyle **senedle ilgili olanlar** (علم دراية الحديث) ve **metinle ilgili olanlar** (علم رواية الحديث) olmak üzere iki ana grupta mütalaa edilmiştir.

Lügatleri şöyle bir karıştırdığımızda **isnad**'ın, dağın eteğinden zirvesine doğru tırmanmak, yükselmek, güvenmek, itimat etmek gibi anlamlara geldiğini görürüz.¹

Hadis literatüründe kullanılan anlamı ise, sözün asıl sahibine aracılar/raviler vasıtası ile **yükseltilmesi**,² başka bir deyişle, hadisi başkasına nakleden ravinin, onu kimden aldığını ya da işittiğini, varsa aldığı kimsenin kimden naklettiğini bir takım özel deyimler kullanarak, ilk kaynağa ulaşıncaya kadar kesintisiz bir nakil zinciri ile ifade etmesidir.³

İsnadın Menşei ve Orjinalligi:

Kısaca bu anlamda kullanılan isnadın, menşei/kaynağını belirlemek oldukça önemli bir konudur. İslam bilginleri, konuyla yakından ilgilenen Batılı bazı araştırmacıların aksine,⁴ isnadın yalnızca Müslümanlara ait bir sistem olduğunu belirtmişlerdir. Onlar bunu şu özlü cümle ile ifade ediyorlar: " **الإسناد خصيصة فاضلة من خصائص هذه الأمة.** " (İsnad , bu ümmetin en seçkin özelliklerinden biridir.)⁵

Hicrî IV ve V. yüzyıllarda yaşamış bilginlerden başta Muhammed İbn Hazm ve daha bir çoklarına göre, Yahudiler, Hıristiyanlar ve diğer milletlerden haberi sonraki nesillere aktarırken ravi unsurunu kullananlar olmuştur, ancak bu isnadlar İslam bilginlerinin rivayet kritik ölçüleri göz önüne alındığında, hiç bir değer ifade etmediği anlaşılmaktadır.⁶ Zira mevcut hadis koleksiyonlarını-yüzeysel bir şekilde de olsa- gözden geçiren bir kimsenin, eğer herhangi bir ön yargısı yoksa, varacağı sonuç şu olacaktır:

İnsanlık tarihinde hiç bir olay İslam Peygamber'ninki kadar genişliğine ve derinliğine, doğru ve sağlam olarak tesbit edilmiş değildir. Müslüman nesillerin bu eşsiz gayretlerine bir kusur bulabilmek için, öncelikle ya ondan üstün ya da en azından onun bir benzerinin gösterilebilmesi gerekir.

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, bir metnin başına sadece raviler zincirini eklemek, o metnin doğruluğunu göstermez. İslam alimlerinin yaptığı gibi, bu zincirin uydurma olup olmadığı, raviler arasında kronolojik bağlantının bulunup bulunmadığı ve güvenilir olup olmadıklarının mutlaka incelenmesi gerekir. Bu aynı zamanda isnad sisteminin kontrol mekanizması olmaktadır. Bu yönüyle İslam isnad sisteminin bir benzerini daha göstermek mümkün değildir.

Ayrıca isnad sistemiyle ilgili olarak ortaya çıktığı bilinen ve isnad-daki ravilerin hallerini en küçük ayrıntılarına varıncaya kadar inceleyen **Cerh ve Ta'dil İlmî ile Ravi Biyografileri İlmî**'ni dikkatle incelediğimizde, bu sistemin menşe'ini Müslümanların dışında aramanın ne kadar yanlış olduğu açıkça ortaya çıkacaktır.

İsnad Sisteminin Doğuşu ve Gelişmesi

İsnad sistemi için bir başlangıç tesbit etmek oldukça zordur. Bununla birlikte henüz Sahâbîlerin büyük bir kısmının hayatta olduğu bir dönemde, Hz. Peygamber'e isnad edilen bir haberin doğruluğunu tesbit etmek için, kısmen de olsa, ravilerin soruşturulduğu anlaşılmaktadır.

Rivayete göre, II. İslam halifesi Ömer b. el-Hattâb, Irak'a gönderdiği Karaza b. Ka'b'dan, "*Kur'an'la içiçe girmiş bir toplulukta, Allah Rasûlü'nden rivayeti azaltmasını ve onları yollarından ayırmamasını, istemişti.*"⁷ Hz. Ömer'in hadis rivayetine karşı takındığı bu tavrın başka örneklerini de görmek mümkündür.⁸ Bu gibi haberler, ilk bakışta onun, hadis rivayetine karşı olduğu, Müslümanların Kur'an'dan sonra büyük bir samimiyetle inandıkları hadislere değer vermediği intibahı uyandırabilir.

Ancak, esasen Hz. Ömer'in hadis rivayetine karşı gösterdiği bu tutumun, tamamıyla başka nedenlere dayandığını görüyoruz. Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, Hz. Ömer, Allah Rasûlü'nün @ sünnetine belki en çok bağlı olan ve onunla en çok amel eden kimselerden biri idi. Diğer yandan, bir çok Sahabînin hazır bulunduğu bir mecliste, Allah Rasûlü'nün, "**Şahid olanlarımız/burada bulunanlar, gaib olanlarınıza/ burada bu-**

lunmayanlarınıza tebliğ etsin!" ⁹ diye buyurduğu sözlerinden maksadın, hadislerin başkalarına da duyurulması olduğunu Hz. Ömer elbette biliyordu. ¹⁰ Bu nedenle onun Allah Rasûlü'nden @ gelen bir şeyi gizlemesi, elbette doğru olmazdı. ¹¹

Aslında o da, duyduklarını gizlemiyordu. Yukardaki ifadelere göre, hadis rivayetini menetmesine rağmen, birisi ona Hz. Peygamber'den @ bir hadis rivayet etse, onu reddetmiyor, ¹² ancak hadisin sıhhatine inanabilmek için, ravisinden şahid istiyor, başkaları tarafından da rivayet edilip edilmediğini araştırıyordu. Nitekim Ebû Musa el-Eş'arî ile aralarında geçen bir olay sonrasında, rivayet ettiği bir hadis için ondan şahid istemiş, şahidleri dinledikten sonra ona şöyle demişti: " *Amacım sizleri itham etmek değil, ancak Allah Rasûlü'nden hadis rivayet etmek zordur.*" ¹³

Görülüyor ki, Hz. Ömer'in maksadı, hadis rivayetini yasaklamak, rivayet edenlere zorluk çıkarmak ya da yalancılıkla itham etmek değildi. Esasen genelde Sahabe'nin çok hadis rivayetine karşı takındıkları bu tavır, hadise fazla önem vermediklerinden değil, aksine Rasûlüllah'ın @ hadislerine karşı duydukları ta'zim hissinden ve onu koruma endişesinden kaynaklanıyordu. Kendileri hadislerde hata ve değişiklik yapma korkusuyla fazla hadis rivayetinden kaçınıırken, ehliyetli olmayan kimselerin gelişigüzel hadis rivayet etmeleri sonucu sahih olmayan hadislerin halk arasında yayılmasını engellemek maksadıyla başkalarını da bundan menediyorlardı. Ayrıca hadisler hakkındaki bu ihtiyatlı tavırlarıyla, sonraki nesillere de örnek olmak istiyorlardı. ¹⁴

Bu haberler bize gösteriyor ki, Hz. Peygamber'den @ rivayette bulunan ravilerin soruşturulması, başka kimseler tarafından duyulup duyulmadığının araştırılması, her işitilen haberin ihtiyatla karşılanması ve henüz başkalarına nakledilmeden sıhhatinin kontrol edilmesi gibi işlemler, II. İslam halifesi döneminde başlamıştır. ¹⁵

Ancak her ne kadar bu faaliyetlerin daha ilk devirlerde başladığını söylemek mümkün olsa bile, esasen sistemin Sahabiler arasında hiç eksiksiz ve bütün kurallarıyla uygulandığını söylemek, elbette mümkün değildir. Zira bu uygulama, yalnızca basit bir isnad tatbikinden başka bir şey değildir. Bununla birlikte başlangıçta isnadın soruşturulması o kadar kolay olmamıştır; bazen kimi Sahabilerin öfkelenmesine neden olmuştur. Nitekim Enes b. Malik, Nebî'den @ işittiği bir hadis hakkında sorgulanınca öfkelenerek: "*Bizler, birbirimize yalan söylemezdik.*" diye karşılık

vermiştir.¹⁶

Kaynakların verdiği bu bilgiler ışığında belirtmek gerekirse, **isnad** teriminin h. I. asrın ortalarında ve belki de daha önce bilindiği ve teknik bir terim olarak kullanılmaya başlandığını söyleyebiliriz. Zira h. 110 yılında vefat eden Muhammed İbn Sîrîn'in şu sözleri, bu tesbitin en güçlü delili olarak kabul edilmektedir. O diyor ki: " **Önceleri isnaddan sormazlardı; ne zaman ki fitne koptu, ' Bize râvilerinizi bildirin' dediler Ehl-i Sünnetten olursa, hadisleri alınıyor; Ehl-i Bid'attan olursa, hadisleri alınmıyordu.**"¹⁷

İbn Sîrîn'in bu sözleri, aynı zamanda hadis uydurma faaliyetinin de fitnelerle başladığına işaret etmektedir. Bilindiği gibi, Sahabe döneminin en önemli fitneleri, Hz. Osman'ın şehadeti (h.35), Cemel vak'ası (h.36), Sıffîn savaşları (h.37-8), Haricilerin temizlendiği Harûra katliamı (h. 38), Kerbelâ faciası (h.61) ve diğerleri.¹⁸

• Böyle bir çerçevede şiddetini artıran siyasî çekişmeler ve iç savaşlar, çeşitli fırka cereyanları, uydurma haberlerin geniş çapta yayılmasına neden olmuştu. Halk, ortaya çıkan bu haberlerin sahîhini sakîminden ayırdedebilecek durumda değildi. Bazıları niyetlerinde samimi olsalar bile, Müslim'in ifadesiyle cehâletleri nedeniyle, "yalan, adeta dillerinden akıyordu."¹⁹

İşte böyle bir ortamda uydurma hadisler Hz. Peygamber'e isnad edilmeye başlayınca, bu tür hadisleri rivayet etmekten çekinen gerçek Müslümanlar, kendilerinden hadis dinlemek isteyenlere "bizler yaşlandık" ya da "biz rivayeti bıraktık" demekle yetiniyorlardı. Bu durum, İbn Sîrîn'in **fitne** diye isimlendirdiği olaylardan sonra, hadislerde isnadın ilk kez tatbik edilmesine yol açmıştır.²⁰

Kaynaklarda her ne kadar, " **أول من أسند الحديث الزهري.** " (Hadisi ilk kez senediyle birlikte zikreden kimse, ez-Zühri (v. 124/742)'dir.) kaydı geçse de²¹ bu ifade, isnad kullanımının, ana kaynaktan uzaklaştıkça kendisini daha çok hissettirdiğini, çok sıkı ve sistemli bir şekilde Zühri'den itibaren duyulmaya başladığını göstermektedir.²²

İsnad tenkid devrini, daha sonraki dönemlere taşıyanlar da vardır. Bunlardan Batı'da hadis sahasındaki araştırmalarıyla tanınan müştüşrik Goldziher, rical tenkidinin h. II. asrın ortalarında başladığı görüşündedir.²³

Oysa isnad tenkid devri, yukarda da belirttiğimiz gibi, Goldziher'in sözünü ettiği devirden çok daha önce başlamıştır. Hatta İbn Sîrîn'nin ilimle meşgul olabileceği zamandan da daha öncedir. Zira onun ifadesi gayet açıktır; o: "*Fitne vuku buluncaya kadar isnaddan sormamışlardı.*" diyor, "*Sormazdık*" demiyor.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Sahabe'nin başlattığı bu faaliyet, sonraki nesillerde daha da önem kazanmış ve yaygınlaşmıştır. Bu inkişafı, İslam toplumunun genişlemesi ve hadis uydurmacılığının artması daha da hızlandırmış ve isnada verilen önem gittikçe artarak, hadisin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

İsnadın Önemi:

Hadis tarihi incelendiğinde görülecektir ki, isnad, hadisin sıhhatini kontrol edebilmek maksadıyla, ümmetçe geliştirilmiş fevkalade önemli bir sistemdir. Bu sistem aynı zamanda sorumluluk duygusu ve bilimsel dürüstlüğün bir sonucudur.

Muhaddislerin doğuştan gelen bir istek ve dine bağlılık maksadıyla izledikleri bu bilimsel yöntem, esasen tarih öğrenmeye matuf olarak ortaya konulmuş değildi. Onların gayeleri yalnızca, *şari' tarafından geliyor* diyerek, kendilerine ulaşan sözlerin hangilerine ne dereceye kadar inanmak gerektiğini tesbit etmekten ibarettir.²⁴

Nitekim Buhârî şârihi Enver el-Keşmirî'nin de belirttiği gibi, "*İsnad , dinden olmayanın dine girmesini önlemek içindir; yoksa seneddeki ravilerin kusurlarından dolayı, dinden olduğu tesbit edilmiş hususları dinden çıkarıp atmak için icad edilmiş değildir.*"²⁵

Abdullah b. Mübarek (v.181/797) de isnad hakkındaki görüşlerini şöyle dile getiriyor: "**Bence İsnad, dindedir; isnad olmasaydı, her önüne gelen dilediğini söylerdi. İşte böylelerine: 'Bunu sana kim söyledi?' denilince, susar kalır.**"²⁶

Süfyân es-Sevrî (v.161/778) de: "**İsnad mü'minin silahıdır; yanında silahı olamayan, ne ile nasıl vuruşacaktır?**" diye soruyor.²⁷ Muhammed İbn Sîrîn de, "**Bu ilim dindir**" diyor ve: "*Öyle ise, dininizi kimden aldığınıza dikkat edin!...*"²⁸ demek suretiyle, hadisle uğraşanları uyarıyor.²⁹

Bu ifadelerden anlaşıldığına göre, **isnad, hadisin garantisidir.** Şüphesiz bu garanti, isnad zincirini meydana getiren her bir ravi halkasının sağlam ve güvenilir olmasına bağlıdır. Aksi halde bir kaç şahsın adını peşe peşe eklemekten başka hiç bir anlamı olmayacaktır.

Haberin Kaynağına Ulaşmada İsnadın Rolü:

Tarihî bir olay ya da tarihe mal olmuş bir haber, geçmişte kalmış ve duyularla müşahede imkanı kalmamış ölü bir olay veya haber mesabesindedir.

Tarihî açıdan ilmî verilere bağlı kalmak ve kurallarına uymak şartıyla, göz önünde cereyan etmemiş bir çok şeyin vuku bulduğuna hükmetmek, ya mümkün ya da zorunluluk arzedebilir. Yalnızca müşahede ile yetinerek, şahısların şahitliğini kabul etmeme esası tercih edilecek olursa, bu durumda tarihle birlikte bütün uygulamalar ve bilgiler yok olur gider. Zira bizler çoğu kez işlerimizin büyük bir kısmını başkalarının aktardığı bilgilere ve yaşantılarına dayanarak karara bağlarız.

Sözgelimi, mahkeme huzurunda hakkımızda hüküm verilirken, şahitlerin olumlu ya da olumsuz şahitlikleriyle hükme varılır. Hatta deney ve gözleme dayalı müsbet ilimlerde bile çoğu kez bu yöntemin kullanıldığını görürüz. Nitekim, bir fizik veya kimya bilgini, bu ilimlerin konuları dahilindeki bütün eşya ve olayların yalnız çok az bir kısmını bizzat deneme ve inceleme fırsatını bulabilir. Diğer kısımları hakkında ise, başkalarının araştırmaları sonucu bilgi sahibi olur. Her ne kadar bu tür bilgileri tekrar müşahede imkanı olsa bile, onlar, diğerlerinin şahitliliğini kabul sayesinde, araştırma ufkunu geliştirebilir.

Sonuçta, yalandan, bilgisizlik ve hatadan soyutlanmış bir rivayetin, şahitlik ve haberin -tecrübî ilimler de dahil, her ilim dalına göre- ilmî bir değeri vardır. Böyle bir müşahede ve haberin kabul edilebilmesi, mantıksal açıdan da çeşitli şekillerde doğrulanabilir mahiyettedir. Nitekim *eserden müessire gidiş* tarzındaki delillendirmeyi burada kullanmak mümkündür. Sözgelimi, falan ravinin veya şahidin verdiği haberin, yalan, bilgisizlik ve hata ihtimalini ortadan kaldıracak surette olması, verilen haberin veya şahadetin gerçekleşmiş olduğuna delalet eder. Dolayısıyla bu rivayet ya da bu şahadet, rivayet edilen olayın veya haberin gerçekten vuku bulduğunu göstermektedir...³⁰

İşte bu nedenle, tarih araştırmalarında doğruyu yanlıştan ayırmak, üç temel işleme bağlı kılınmıştır:³¹

- a- Herşeyden önce şahitleri araştırmak,
- b- sonra onları kontrol etmek,
- c- nihayet o (verdikleri haberi) anlamak.

Dolayısıyla iş, yalnızca haberin yalan mı, yoksa gerçek mi olduğunu; haber verenin de güvenilir olup olmadığını araştırmaya kalıyor. Bu da ancak, sağlıklı sonuçlara ulaştıracak doğru bir metodoloji vasıtasıyla gerçekleşebilir.

Hadiste isnad söz konusu olunca, açıklanması gereken kavramlardan biri ve belki de en önemlisi **sika** (çoğulu **sikat**) kavramı olmaktadır. Esasen sika, kelimenin tam anlamıyla, zevzeklik, dinî ismet noksanlığı veya partizanlık yüzünden, ortak akidenin zıddına olarak, kişisel çıkarlarına yarayabilecek sözleri, Peygamber'e @ atfedeceklerine dair kendileri hakkında hiç bir endişeye mahal olmayan emin/güvenilir kimse demektir. ³²

İşte genelde hadis, özelde ise isnad tenkidinin yönünü ve İslamiyet'teki inkişafını tayin eden, tamamıyla bu bakış açıdır. Burada göz önüne alınan husus, isnad zincirinin ravileridir. Hadisin sıhhatine inanmayı sağlayan şey, onların tezkiyeleridir. İsnad bu nedenle **hadisin bacakları** (القوائم) diye isimlendirilmiştir. ³³ Zira nakledilen sözlerin, aslen mevcut olduklarının delili, isnada dayanmaktadır. Ayrıca, hadise sağlamlık vasfını kazandıran anlamında isnada, **hadisin bağı** (القيد) da denilmiştir. ³⁴

Burada haklı olarak şöyle bir soru yöneltilebilir: Hadisi ilk kaynağına bağlayan bu raviler zincirinin kontrolünü sağlamak nasıl mümkün olacaktır? Bu sorunun cevabını muhaddislerin, hadis literatüründe **cerh** ve **ta'dil** diye bilinen ve hadiste kontrol mekanizması da diyebileceğimiz faaliyetlerinde aramak gerekir. Burada kısaca bu kavramları tanımlamak gerekirse, **cerh**, hadis rivayet eden kişinin güvenilir/ sika olmaması nedeniyle rivayetinin kabul edilemeyeceğine, **ta'dil** ise, tam tersi râvinin güvenilir olması nedeniyle rivayetinin kabul edilebileceğine dair hüküm verilmesidir. ³⁵

Cerh ve ta'dilin müslümanlar için bir öz eleştiri yani sosyal planda bir tenkidçilik ameliyesi olduğu söylenebilir. Esasen bu faaliyetin asıl maksadı, hadisleri uydurma sözlerden korumaktır. Bunu yapabilmek için de günahkar kimseleri gerçek müslümanlardan, aklî yeteneklerden yoksun kimseleri de zihni ve hafızası sağlam insanlardan ayırmak gerekecektir.

Muhaddislerin bu hedefe ulaşabilmek maksadıyla hadis rivayet eden kimselerde aradıkları bir takım şartlar vardır ki, bunlar-arasında *temyiz ve er-genlik çağını ikmal etmiş olma, maddi ve manevi suçlardan kaçınma, Allah'ın emirlerini yapıp yasaklarından uzak kalma, zihnî kapasitenin yeterli olması ya da hadisleri tahammül ettikten sonra eda edinceye kadar hafızada saklama, hafızada saklanan bu hadisleri lafzen ve hükmen anlama* gibi temelde **adâlet ve zabt** diye bilinen vasıflar yer alır. Bunlar üzerinde muhaddislerin büyük bir kısmının görüş birliği içinde olduklarını söylemek mümkündür, ancak bazı ihtilafların olduğunu da gözden uzak tutmamak gerekir.

Bu vasıflarla ilgili kısa bir açıklama yapmak gerekirse, muhaddislerce âdil addedilmeyen kimselerin günahkar ya da fâsık diye nitelendiğini ve küfür fiilini bir tarafa bırakacak olursak, günahkarlığının manevi olarak Allah korkusunu, maddi olarak da irade ve zihnî faaliyetlerini kaybetmekten ileri geldiği söylenebilir. Başka bir deyişle İslam bilgîleri, bu gibi kimselerin kusurlarını müşahhas bir bilinçsizlik diye nitelendiriyorlar. Şöyle ki, eğer bir insanda dindarlık faktörü içki içmeye, zina etmeye engel olamıyorsa, akıl da engel olamaz. O halde günahkarlığın bir insan için hem dinî hem de zihnî bir eksiklik olduğu söylenebilir. Dinin haram saydığı fiilleri işlememek için kendisini alamayan insanlar, hadis uydurmaktan da geri kalmayacaklardır. Hadis ilmindeki fâsık probleminin esası, diğer bir çok özelliklerine rağmen, insanın ruh mantığı ile çok yakından alakalıdır.³⁶

Ayrıca biraz önce temas ettiğimiz gibi, zabt / hafıza melekesi ise, zihnen makbul bir ravinin tahammül ettiği metinleri ezberlemesi ve ezberlediklerini de hem lafzî hem de hükmi yönden anlayabilmesidir. Tâbiünden meşhur İbrahim en-Neha'î, Muğîre b. Şu'be'ye diyor ki: "*Siz helali haramdan ayırmaktan aciz kimselerden hadis alıyorsunuz, bizse bunu temyiz edebilecek kimseleri arıyor ve onlardan hadis almaya çalışıyoruz.*" İmam Mâlik de, pek çok kimse ile karşılaştığı halde yalnızca, kafasına koyduğu şeyleri anlayabilecek kimselerden hadis alırdı. İmam Şâfiî ise, bazı kimselerin şahitliğini kabul ettiği halde rivayetini reddedi, zira râviler için naklettiği şeyleri anlamış olmayı şart koşardı.³⁷

Yine burada şöyle bir soru daha hatıra geliyor: Râvileri bu şekilde kontrole tabi tutan tenkidci muhaddisler hakkında da benzer sınırlamalar sözkonusu mudur, yoksa sıradan bir muhaddisin eleştirisi diğer muhaddisleri bağlayıcı mıdır?

Kaynaklar incelendiğinde görülecektir ki, senette yer alan râviler yu-
cardaki şartları taşıyıp taşımadıkları açısından tenkide konu olurlarken, bu
enkidi yapan cerh ve ta'dil bilginleri de ayrıca eleştiriye konu olmuşlardır.
Nitekim muhaddisler, râvileri tenkid edecek kimselerde, *ilim, verâ, takvâ,*
loğruluk, taassuptan uzaklık, tarafsızlık, cerh ve tezkiye sebeplerini bilme,
ecrübe, alışkanlık ve maharet gibi vasıfların bulunmasını gerekli
çörmüşlerdir. ³⁸ Bu nedenledir ki, cerh ve ta'dîl, uzmanlık haline gelmiş ve
bu konuda herkesin hükmüne itimad ettiği cerh ve ta'dil bilginleri
vetişmiştir. ³⁹

Ayrıca alimler bu şekilde seçilmiş olsa bile, onların râviler hakkında
verdikleri hükümlerde isabetli olup olmadıklarının bilinmesi için de , ten-
kid sebebinin açıklanmış olması şart koşulmuştur. Tenkid edenler ne kadar
çok olurlarsa olsunlar, sebebi belirtilmemişse dikkate alınmamıştır. ⁴⁰ Nite-
kim Buhâri, Müslim ve Ebû Davud gibi büyük mukaddisler, tenkid sebebi
açıkça belirtilmemiş ravilerden hadis almışlar, onlar hakkındaki tenkidlere
aldırmamışlardır. ⁴¹

Esasen sebebi açıklanmamış bir tenkidin geçerli sayılmaması, tenki-
lin isabetli olup olmadığını kontrolde ortaya çıkan zorluğun bir sonucu-
dur. Günümüz mevzuatında âmirlerin, idaresi altındaki kişilerin sicilini
lüzunlarken olumsuz kanaatte iseler, bunu belgelemek zorunda olma-
larıyla, raviler tenkid edilirken de sebeplerinin açıkça ortaya konulmasının
gerekliliği, aynı endişe ve gerekçelerden doğmuş benzer tedbirlerdir. ⁴²

Ayrıca yapılan tenkidlere itibar edilebilmesi için yalnızca tenkid se-
bebinin açıklanmış olması da yeterli değildir. Zira gerekli şartları
aşımayan müfesser tenkidlere de itibar edilmemiştir. Kısaca bunlardan
bazılarına temas etmek gerekirse, *tenkid eden kimsenin bizzat tenkide*
naruz kalması, tenkidinde aşırılıklara sapması ya da gevşek davranması,
sağlı bulunduğu mezhebi adına mutaassıp bir tavır takınması gibi dav-
ranışları zikretmek mümkündür. ⁴³

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, cerh ve ta'dil konusunda kay-
naklarda bir takım haksız, taraflı ve hatalı tenkidler yer almaktadır. Bu ne-
lenle herhangi bir ravi hakkında isabetli karar verebilmek için, birden çok
ve farklı kaynaklara müracat etmek gerekmektedir. Zira aynı hata ve istis-
naları birden fazla bilginin yapması hemen hemen imkansız gibidir.

Yine haberin bizlere ulaşmasını sağlayan isnadın, yapı itibariyle bir
ya da birden fazla rivayet zincirinden oluşması da, haberin sıhhatini

değerlendirmede önemli bir kriter olarak kullanılmaktadır.

Haberi nakleden şayet bir kişi ise, doğru sözlü kimselerden olup olmadığına akıl ve dirayeti, anlayış ve kabiliyeti ile kendisinden haber alınan biri olabileceği gibi; rivayete ehliyetli olup olmadığına da bakılır ki, bu da onun ahlakını ve ruhsal durumunu yeterince bilmeye bağlıdır. Yani, ravi yalan söylemeye alışık mı? Özel bir durumda, yalana dayalı bir menfaati var mı, yok mu? Zeki mi, yoksa ahmak mı? Haber verdiği olay, bizzat kendisinin gözlemi mi, yoksa başkasından rivayeti mi? Her iki durumda da hafızası güçlü mü, yoksa zayıf mı? gibi hususlar dikkate alınır. Elbette bu gibi soruların tamamına, her türlü şüphe ve kapalılığı kaldıracak, sahih ya da zayıf olup olmadığını ortaya koyacak cevapları bulmak, her zaman mümkün olmayabilir. Bu nedenledir ki, haber-i vâhid her zaman kesin bilgi ifade etmez. Ancak öyle bir ravi de bulunur ki, tek başına da olsa, cerh ve ta'dil ölçüleri dikkate alındığında, kesin bir delil mertebesinde görülebilir. Aynı şekilde, ravi bazen öyle bir şeyi haber verir ki, sadece rivayetin uslûbu ve içeriği sahih olduğu izlenimini verebilir. Dolayısıyla, adâlet ve zabtına güvenilen bir ravinin rivayeti tümüyle değersiz değildir.

Şayet haberi nakleden birden fazla kimse ise, her biri yukarda geçtiği şekilde ayrı ayrı araştırılıp incelenir ve ondan sonra sözlerine bakılır: Sözleri birbirine ya uygun ya da aykırı olur. Birinci duruma göre, uygunluğun sebebi, anlaşma ya da hepsini birden yalana sevkedecek veya vehme düşürecek ortak bir hal değilse, haberin sıhhatli olmasından başka bir ihtimal kalmaz. Bu durumda haber kesine yakın bir zan ifade eder.

Eğer haber mütevatir yani yalan ve vehm/kuruntu üzere birleşmeleri aklen mümkün olmayan çok sayıda kimse tarafından rivayet edilen bir haber özelliği taşıyorsa, ona inanmamak, duyularla ortaya konulan kesinliğe karşı çıkacak şekilde, aklın kurallarına aykırı düşer. ⁴⁴

Bir rivayetin kabul veya reddi konusunda daha dikkatli davranmak, Sahabe'den sonraki nesillerde görülmeye başlamıştır. Zira Sahabe devrinde görülen tenkid hareketlerinde daha ziyade metin üzerinde durulduğu bilinmektedir. İslam'ı ruhuna sindirmiş bir Sahabî, kendisine ulaşan bir rivayet karşısında, hiç çekinmeden görüşünü açıklayabilecek durumda idi. Ravî üzerinde durmaya çoğu kez gerek görmüyordu.

Ancak Sahabe'nin yaptığı gibi, bir Tâbi'nin rivayetler hakkında yalnız metne bakarak haberin doğruluğu konusunda kesin bir hükme vara-

bileceği düşünülemez. Bu, her şeyden önce sahabenin Allah Rasûlü tarafından bizzat eğitilmiş olmalarından kaynaklanan bir kültürel birikim meselesidir. Sahabe, o kültürü Allah Rasûlü'nün yanında bizzat teneffüs etmiş kimselerdi. O halde, **İslam'a aykırı olmayan uydurma bir rivayet karşısında, özellikle Sahabe'den sonraki neslin, isnada sarılmaktan başka bir seceneği yoktu** ⁴⁵ diyebiliriz. Zehebî (v. 748/1347)'nin "*Fedâil, akâid ve rekâik konularında, rical tenkidinden başka çare yoktur*" demesi ⁴⁶ bu zarurettendir.

Batı'da İslamî sahalarda araştırma yapan bazı araştırmacılar, isnadın hadise sonradan eklenmiş olabileceğini iddia etmektedirler. Ancak hadis literatürünün genişliği ve bu alanda gösterilen gayret, ihtiyat ve titizlik karşısında böyle bir iddianın tutunacak hiç bir dalı kalmamaktadır. Zira henüz h.I. asrın ilk yarısından itibaren geliştirilmiş olan bu sistem dahilinde, isnadlarda kronolojik metodun uygulanması, ravilerin biyoğrafilerine ilişkin eserlerin tedvin edilmesi ve bunlara ilaveten isnadı ilgilendiren daha bir çok ilim dalının geliştirilmiş olması, sistemin ne kadar güçlü dayanaklar üzerine kurulu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

İşte böyle bir dinî gayret eseri olan **hadis ilmi, sened ve metin tenkidi sayesinde, dini yalancıların ve rivayete ehliyetli olmayanların iftira ve uydurmalarından kurtardığı gibi, ayrıca yöntemleri konusunda en sağlam yolu göstermiş olmaktadır.** ⁴⁷

Fakat burada şunu da gözardı etmemek gerekir ki, bazı hadislerin başına uydurma isnadlar takılmış olabilir; ancak bu durum, yok denebilecek kadar az vuku bulmuştur. Gözü pek muhaddislerce ortaya konulmuş tenkid metodları sayesinde, böyle bir şeye teşebbüs edenlerin durumlarının gizli kalması, hemen hemen imkansız hale gelmiştir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, bir hadisin çeşitli varyantlarını bir araya getirmek ve birbirlerini takviye ettirmek veya isnadlar arasında mukayeseler yapmak, bu kontrol mekanizması için en geçerli yöntem sayılmıştır. O halde tutulabilecek en isabetli yol da bu olsa gerektir. ⁴⁸

İsnad sisteminin bir başka ayrıcalıklı yanı ise, çeşitli beşerî özelliklerin yanı sıra, güçlü ve güvenilir bir hafızaya sahip, bilinçli insan unsurunun varlığı olmaktadır. Batılı araştırmacı James Robson'un da ifade ettiği gibi, oldukça uzun bir şiiri okuyabilen ravilerin hayret verici hafızaları düşünülecek olursa, bir karşılıklı konuşmada ve hatta resmî bir

toplantıda geçen konuşmaları hatırlayıp, onları tekrar edebilen kimselerin varlığını hiç bir zaman gözden uzak tutmamak gerékir.⁴⁹

Durum böyle olunca, görüntü ve ses tekniğine sahip iletişim sistemlerinin, günün son teknik imkanlarıyla, baş döndürücü bir hızla geliştiği 20. asırda bile, olayların objektif ve gerçek yönüyle öğrenilebilmesi çoğu kez mümkün olamamaktadır. İslam bilginlerinin hadis ravilerinde aradığı şartların, çağdaş gazete ve ajans muhabirlerine uygulandığı göz önüne alınırsa, günümüz haberciliğinin doğruluk ve güvenilirlik derecesinin daima tartışmaya konu olacağı akl-i selimce anlaşılacaktır. Haber alma ve nakletme yani iletişim sahasında ilk devir İslam bilginlerinin ulaştığı seviye, her zaman takdirle yad edilecek bir aşama olarak kalmaya devam edecektir.

NOTLAR

* Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fak. Hadis Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

1 Talat Koçyigit, *Hadis İstılahları*, Ankara, 1985, s. 170.

2 Aynı Yer.

3 Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1991, s.165.

4 Müştşriklerin isnad hakkındaki görüşleri için bkz. M. Mustafa A'zami, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, tr. Hulusi Yavuz, İstanbul, 1993, s.192-195; Zübeyr Sıddıki, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, trc. Y. Ziya Kavakçı, İstanbul, 1966, s.121.

5 Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrizûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh*, Şam, 1984, s.130; Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Beyrut, 1985, II, 145; Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb el-Bağdâdî, *Şrefu Ashâbi'l-Hadis*, thk. Mehmet S. Hatiboğlu, Ankara, 1971, s. 40; Abdülhayy el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-Fâdile*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, Halep, 1964, s. 24-26.

6 Muhammed b. Hazm, *el-Fasl fi'l-Milel ve'n-Nihâl*, Beyrut, 1975, II, 81-4; el-Bağdâdî, *Şref...*,s.43.

7 Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlcl ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, thk. T. Koçyigit-İ. Cerrahoğlu, Ankara, 1963, I, 62-63; Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, Haydarabad, 1955-58, I, 6; Ebu Ömer Yusuf İbn Abdilberr en-Nemeri el-Kurtubî,

Câmiu'l-Beyânî'l-İlm ve Fadlih, Kahire, 1975, s. 398.

8 Bkz. İbn Hanbel, a.g.e., I, 14; ez-Zehebi, a.g.e., I, 7; İbn Abdilberr, a.g.e., s. 398-399.

9 Muhammed b. İsmail el-Buhâri, **es-Sahîh**, İstanbul, 1981, İlm, 9-10, 37; Edâhî, 5; Hâc, 132, 132; Sayd, 8; Megâzi, 51, 77; Tevhîd, 24; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyri, **es-Sahîh**, İstanbul, 1981, Kasâme, 29-30; Ebû Davud es-Sicistânî, **es-Sünen**, İstanbul, 1981, Tatavvu, 10 vd...

10 Talat Koçyiğit, "**İslam Hadisinde İsnad ve Hadis Râvilerinin Cerhi**", A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara, 1961, s: IX, s. 48 (İbn Hibbân, **et-Târih ve'l- Mecrûhin**, s. 10'dan naklen).

11 Aynı Yer.

12 Aynı Yer.

13 **Buhâri**, Buyû', 9; **Müslim**, Adâb, 7; Malik b. Enes, **el-Muvatta'**, İstanbul, 1981, İsti'zan, 3.

14 İbn Kuteybe ed-Dineveri, **Te'vilu Muhtelifi'l-Hadis**, Beyrut, 1988, s. 48; İbn Abdilberr, a.g.e., II, 400-1.

15 Koçyiğit, a.g.mak., s.49.

16 İbnu's-Salâh, a.g.e., s. 38; Ebu Zur'a Ahmed b. Abdurrahim el-'Irakî, **Fethu'l-Muğis**, I, 125.

17 **Müslim**, Mukaddime, 7 (I/15); Ebu Muhammed er-Râmehurmuzî, **el-Muhaddisu'l-Fasl beyne'r-Râvi ve'l-Vâi**, thk. M. Accac el-Hâtib, Beyrut, 1971, s.209; İbn Ebî Hatim er-Râzî, **Kitabu'l-Cerh ve't- Ta'dil**, Beyrut, 1952, II, 28; el-Bağdâdî, **el-Kifâye fi 'Ilmi'r-Rivâye**, Kahire, trz., s. 122.

18 Mehmed Said Hatiboğlu, **İslâmî Tenkid Zihniyetinin Doğuşu ve Hadis Tenkidçiliği**, (Basılmamış Dok. Tezi), Ankara, 1963, s. 59.

19 **Müslim**, Mukaddime, 7 (I/18).

20 Koçyiğit, a.g.mak., s. 50.

21 er-Râmehurmuzi, a.g.e., s.208; el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 392; İbn Ebi Hatim, a.g.e., II, 66.

22 Ali Yardım, **Hadis I**, İzmir, 1984, s. 163.

- 23 Hatiboğlu, a.g.e., s. 66 (I. Goldziher, *Etudes*, s. 172-2'den naklen).
- 24 Ahmed Naîm, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, Ankara, 1976, s. 80.
- 25 el-Leknevî, a.g.e., s. 238.
- 26 Müslim, a.g.e, I, 87; er-Râmehurmuzi, a.g.e, ş. 209; el- Bağdâdî, *Şeref....*,s. 41; İbnu's-Salâh, a.g.e, s. 130; el-Hâkim en-Nisâbûrî, *Ma'rifetu 'Ulûmi'l-Hadis*, Kahire, trz. s. 6; İbn Ebi Hatim, a.g.e, II, 16.
- 27 el-Bağdâdî, *Şeref*, s. 42; Celâluddîn es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvi*, Medine, 1972, II, 160.
- 28 Müslim, *Mukaddime*, 7 (I/14).
- 29 İsnadın önemine dair söylenilen sözler için bkz. Abdurrahman el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu Câmi'i's-Sağîr*, Beyrut, trz., I. 433 ve diğerleri.
- 30 Ahmed Naîm, a.g.e., s. 84.
- 31 Lèon- E. Halkın, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, (Çev. Bahaeddin Yediyıldız), Ankara, 1989, s. 3.
- 32 Hatiboğlu, a.g.e, s. 65.
- 33 Bkz. Müslim, *Mukaddime*, 7 (I/15).
- 34 Hatiboğlu, a.g.e., s.65.
- 35 Bkz. en-Nisâbûrî, a.g.e. s. 52; M. Cemaledînn el-Kâsımî, *Kavaidu't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadis*, Beyrut, 1987, s.196.
- 36 Abdulaziz el-Buhâri, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 794.
- 37 el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmî'r-Rivâye*, Kahire, trz., s. 262-3.
- 38 Şemsüddin ez-Zehebî, *Tezkiratu'l-Huffâz*, Haydarabad, 1956, I, 4.
- 39 Selahattin Polat, *Cerh ve Ta'dilin Tenkidi*, E.Ü.İ.F. Dergisi, Kayseri, 1985, II. sayı, s. 222.
- 40 Bkz. İbnu Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, Beyrut, 1971, I, 15-6; Abdulhayy el-Leknevî, *er-Ref ve't-Tekmil fi'l-Cerh ve't-Ta'dil*, Halep, 1968, s. 85 vd.
- 41 el - Bağdâdî, *el-Kifâye....*, s. 176.

42 Polat, a.g.mak., s. 225

43 Daha fazla bilgi için bkz. Polat, a.g.mak., s. 225-47.

44 Ahmed Naîm, a.g.e., s. 89-90.

45 Hatiboğlu, a.g.e, s. 67.

46 ez-Zehabî, a.g.e, I, 13.

47 Ahmed Naîm, a.g.e, s. 81.

48 Polat,a.g.e., s. 43.

49 J. Robson, "İbn İshâk'ın İsnad Kullanışı", (çev. Talat Koçyiğit), A.Ü.İ.F. Der., Ankara, 1962, X, 126.